

Kozacy rejestrowi nie stali się skuteczną zaporą dla zachowujących niezależność pobratymców, a służba państwu polskiemu nie była wystarczająco atrakcyjna, by utrzymać ich w wierności w godzinie próby wiosną 1648 r. Ostatecznie jedynie niewielka część Kozaków pozostała na służbie Rzeczypospolitej. Tymczasem Moskwa, dużo skuteczniej egzekwująca należności podatkowe od własnych poddanych, zdołała utrzymać Kozaków przy sobie, a nawet przeciągnąć na swoją służbę mołojców z Ukrainy.

Podsumowując rozważania, prowadzone na marginesie książki Jamesa C. Scotta, można powiedzieć, iż przynosi ona wiele interesujących i – jak to starałem się wykazać na przywoływanych przykładach – inspirujących i znajdujących odzwierciedlenie w rzeczywistości propozycji metodologicznych, pozwalających opisać stosunki panujące między państwem a jego poddanymi (czy – jak to się ujmuje obecnie – obywatelami). Niezmienne pozostaje fundamentalne twierdzenie autora, iż każde państwo jest organizacją opresyjną, żyjącą z zorganizowanego wyzysku podległych jego władzy ludzi. Co za tym idzie, każde państwo będzie dążyć do maksymalizacji kontroli, czego znaczna część ludzkości doświadczyła całkiem niedawno, choćby w dobie funkcjonowania totalitarnych reżimów komunistycznych. Ostatecznie, wobec sygnalizowanego już przez Scotta zaniku stref niepaństwowych – co autor datuje na czasy począwszy od XVII w. – obserwujemy wzmagający się monopol państwa na organizację życia jego obywateli. Kwestią otwartą pozostaje bilans zysków i strat, jakie są udziałem państwa i obywatela w różnych systemach politycznych.

Na koniec niech mi wolno będzie wyrazić wdzięczność Koledze historykowi Michałowi Redłowi, który zwrócił moją uwagę na zasadnicze tezy książki Jamesa C. Scotta i wynikające z nich implikacje dla zrozumienia mechanizmów działania pierwszych państw. Wyciągnięcie dalej idących wniosków, zaprezentowanych w niniejszym szkicu, jest już własnym wkładem niżej podpisanego.

(rec. Dariusz Milewski)

Dekrety reformatorskie z wizytacji kanonicznych przeprowadzonych przez biskupa tarnowskiego Jerzego Ablewicza, oprac. ks. Paweł Lewandowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2022, ss. 672. ISBN 978-83-8288-071-7

W 2022 r. nakładem wydawnictwa KUL ukazało się wydanie źródłowe dekretów reformatorskich z wizytacji kanonicznych, które przeprowadził w parafiach diecezji tarnowskiej jej ordynariusz, biskup Jerzy Ablewicz. Pomysłodawcą i realizatorem tej edycji jest ks. dr Paweł Lewandowski, kapłan diecezji tarnowskiej, adiunkt w Katedrze Kościelnego Prawa Publicznego i Konstytucyjnego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.

skarb państwa 223 996 zł – zob. A. Filipczak-Kocur, *Skarbowość Rzeczypospolitej 1587-1648. Projekty – ustawy – realizacja*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2006, s. 140-141. Przed wybuchem powstania w 1648 r. Kozakom płacono rocznie po 31 zł, gdy żołnierzowi jazdy lekkiej 124 zł, a husarzowi 164 zł. Jeszcze w 2. połowie XVII w. żołd Kozaka wynosił ¼ uposażenia żołnierza jazdy lekkiej (rocznie 60 zł wobec 248 zł) – zob. J. Wimmer, *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, Napoleon V, Oświęcim 2013, s. 231 i 239 oraz rozliczenia z wojskiem koronnym na komisji skarbowo-wojskowej w Lublinie w 1650 r., Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Skarbu Koronnego, dz. 86, sygn. 39.

Abp Jerzy Ablewicz kierował diecezją tarnowską w latach 1962-1990. Jego posługiwanie w Kościele tarnowskim określano mianem „przełomowego”¹⁵. Przełomowość ta wynikała w jakiejś mierze z czasów Soboru Watykańskiego II, Wielkiej Nowenny i obchodów 1000-lecia chrztu Polski z jednej strony, a z drugiej z niełatwych czasów panującego ustroju komunistycznego. Pasterz diecezji tarnowskiej, który tytuł arcybiskupa *ad personam* otrzymał od papieża Jana Pawła II w 1987 r, przeprowadził wiele inicjatyw, a do najważniejszych należały: wprowadzanie w życie postanowień Soboru Watykańskiego II, zorganizowanie uroczystości milenijnych, które objęły całą diecezję, otwarcie prezbiterium kościoła partykularnego na potrzeby misyjne Kościoła Powszechnego i posłanie pierwszych misjonarzy „Fidei Donum”, przeprowadzenie IV Synodu Diecezji Tarnowskiej, jubileuszowe obchody 150-lecia istnienia Seminarium Duchownego oraz 200-lecia istnienia diecezji tarnowskiej, liczne koronacje obrazów i figur słynących łaskami, doprowadził do beatyfikacji Karoliny Kózki, powołał do istnienia liczne parafie i dekanaty, rozwijał duszpasterstwo młodzieży i liturgicznej służby ołtarza. Kierunki duszpasterskie, jakie wytyczył abp Ablewicz, są widoczne w pobożności i życiu diecezji po dziś dzień.

Nic więc dziwnego, że osoba Arcybiskupa, jak i jego posługa stały się przedmiotem licznych opracowań naukowych i popularyzatorskich¹⁶. W ostatnich latach nakładem wydawnictwa diecezjalnego ukazują się systematycznie kazania i homilie Arcybiskupa Jerzego Ablewicza, redagowane przez ks. infułata Adama Kokoszkę. Edycja *Dekrety reformatorskie...* ks. Lewandowskiego wpisuje się w nurt tych przedsięwzięć naukowych. Wydanie to udostępnia szerszemu czytelnikowi bardzo cenny materiał źródłowy, dzięki któremu można lepiej poznać pasterską troskę biskupa o diecezję w każdym obszarze jej funkcjonowania.

Związły wstęp ks. Lewandowskiego w przejrzysty sposób przybliży czytelnikowi samo wydarzenie, jakim była wizytacja kanoniczna parafii, jej przygotowanie, przebieg oraz proces powstawania dekretu reformatorskiego w kancelarii biskupa. Ważną częścią wstępu są kwestie związane z opracowaniem źródła. Autor przywołuje powszechnie znane instrukcje wydawnicze dla źródeł historycznych, które stanowiły busołą w pracy nad wydaniem tekstu źródłowego oraz szczegółowo wyjaśnia zastosowany aparat krytyczny.

Wydanie zawiera 152 dekry reformatorskie, których autorem był ks. abp Jerzy Ablewicz. Dotyczą one tylko tych parafii, które osobiście wizytował ordynariusz tarnowski. Ważne to dopowiedzenie, ponieważ podpisem pasterza diecezji zostały opatrzone również dekry z wizytacji, które przeprowadzili ówcześni sufragani. W ten sposób edycja ks. Lewandowskiego stanowi kompletną całość i zwalnia ewentualnego badacza historii w zakresie posługi duszpasterskiej abp. Ablewicza od poszukiwań innych archiwalnych dekretów reformatorskich. Zgodnie z zaleceniami instrukcji wydawniczych dla źródeł historycznych autor zastosował w swojej edycji układ chronologiczny dekretów reformatorskich. Pierwszy z nich datowany jest na styczeń 1964 r., a ostatni na 15 grudnia 1976 r. W tym czasie pasterz diecezji wizytował osobiście 152 parafie w 25 dekanatach. Każdy dekret został zaopatrzony

¹⁵ Por. J. Dudziak, *Przełomowe ćwierćwiecze posługiwania bpa Jerzego Ablewicza w kościele tarnowskim*, „Tarnowskie Studia Teologiczne”, 10/1987, cz. 2, s. 5-68.

¹⁶ Niektóre z nich: A. Ślusarz, *Kapłan w nauczaniu arcybiskupa Jerzego Ablewicza*, Kraków 2019; *Świadek wierny. Dziesiąta rocznica śmierci arcybiskupa Jerzego Ablewicza*, red. J. Stala, Tarnów 2000; W. Bożek, *Abysmy byli ludźmi świętymi. Świętość chrześcijanina w nauczaniu Arcybiskupa Jerzego Ablewicza*, Tarnów 2019.

kolejnym numerem redakcyjnym, ujętym w kwadratowy nawias. Zabieg ten niewątpliwie ułatwia poruszanie się po materiale źródłowym oraz stosowanie przypisów informacyjnych.

Dekrety reformatorskie posiadały stały schemat tematyczny, kolejno poruszały sprawy: kościoła parafialnego, zakrystii, kaplic dojazdowych, punktów katechetycznych, plebanii, wikarówki, organistówki, budynków gospodarczych, cmentarza, kancelarii parafialnej, stanu religijno-moralnego parafian, liczby przystępujących do sakramentu bierzmowania. Dekrety kończyły się podziękowaniami, zazwyczaj dla duszpasterzy i parafian. Arcybiskup w ogólnych stwierdzeniach opisywał lub charakteryzował każde zagadnienie. Pasterz diecezji sporo uwagi poświęcał kościołom parafialnym. Uwagi dotyczyły ogólnego stanu architektonicznego świątyni, jej wyposażenia i wystroju. Troskę o należyty wystrój świątyni oddaje fragment dekretu dla parafii w Mogilnie: „Wnętrze kościoła jest zasadniczo dobrze utrzymane. Wymaga jednak nowych ławek dostosowanych stylowo do całości kościoła. Krzyż metalowy znad tabernakulum należy usunąć, gdyż w ołtarzu znajduje się piękny wizerunek Pana Jezusa Ukrzyżowanego. Wszystkie oleodruki powinno się usunąć z kościoła. Szpeca one wnętrze i nie są odpowiednie w zabytkowym kościele... Liczne szafy na feretrony, które bardzo psują wygląd wnętrza kościoła, nie powinny się w nim znajdować. (s. 157-158). W wielu miejscach Arcybiskup zwracał uwagę na estetykę i wartość artystyczną wystroju kościoła. Dbał również o wyposażenie zakrystii, a co za tym idzie, o piękno sprawowanej liturgii. Tam gdzie było to konieczne, nakazywał zakup bielizny kielichowej, ornatów czy naczyń liturgicznych (s. 74, 78, 154, 302). W swoich spostrzeżeniach Biskup poruszał cały wachlarz spraw, np.: w Rytrze remontu potrzebowały organy (s. 43), w Ptaszkowej wymiany domagała się podłoga (s. 185), a w Kamienicy należało zainstalować ogrzewanie i lepsze oświetlenie świątyni (s. 513). Podobne spostrzeżenia i sugestie znajdują się w opisach innych budynków kościelnych, począwszy od kaplic filialnych, przez plebanie, skończywszy na budynkach gospodarczych.

Bardzo ciekawe, często rozbudowane, uwagi Ordynariusza znajdują się w części dotyczącej stanu religijnego i moralnego parafii. Na początku zawsze wskazywał na pozytywne aspekty, jak np. przywiązanie ludzi do Boga i Kościoła, żywa wiara, wzrastające życie eucharystyczne czy kult maryjny. Później przechodził do szczegółowych wskazań, które miały być wprowadzone w pracę duszpasterską. Uważna lektura pozwala wychwycić największe bolączki parafian, a co za tym idzie, najważniejsze wyzwania duszpasterskie. Stale pojawiające się zalecenia to: praca z młodzieżą, która opuściła już szkołę, organizowanie kursów przedmażeńskich, troska o grupy apostołskie, ministrantów i lektorów, duszpasterstwo rodzin, rozwijanie akcji trzeźwościowej, rozwijanie stowarzyszeń religijnych, jak Żywy Różaniec czy Szkaplerz. Wszystkie wskazówki Biskupa niewątpliwie odzwierciedlają jego wizję duszpasterstwa.

W lekturze *Dekretów* pomagają bogate przypisy. Na pierwsze miejsce wysuwają się przypisy, w których autor zamieścił krótkie dane historyczne o parafii oraz przybliżył sylwetki duchownych. Tam gdzie było to konieczne, naświetlił w nich szerszy kontekst historyczny, jak np. rozbięcie parafii w Kamionce Wielkiej (s. 400-401). Szczególnie ważne są przypisy słownikowe i rzeczowe. Wyjaśnia w nich autor pojęcia, które mogłyby nastręczyć trudności czytelnikowi, np. „Antepedium” (s. 30), „Tempore opportuno” (s. 48), „Utensilia” (s. 192), „Formae gregis” (s. 229), „Ne temere” (s. 369). Niektóre przypisy autor powtarzał wielokrotnie, jak np. „status animarum” (s. 110, 130, 156, 290, 294, 298, 306, 310, 460); „oleodruk”

(s. 47, 68, 136, 166, 176, 223). Zabieg ten, to wyraźny ukłon w stronę czytelnika, który nie musi wertować stronic, by dotrzeć do zamieszczonego gdzieś na końcu słowniczka.

Do wydania źródłowego autor dołączył sześć aneksów. Dwa obszerniejsze sporządzone w formie tabelarycznej. Pierwszy to: *Wykaz wizytacji kanonicznych przeprowadzonych przez biskupa tarnowskiego Jerzego Ablewicza*, który podaje datę wizytacji kanonicznej, nazwę parafii i dekanatu, do którego wówczas należała, nazwiska duchownych wymienionych w dekrete oraz sygnaturę archiwalną dekretu reformatorskiego (s. 576-600). Drugi dotyczy duchowieństwa. Tabela zawiera ich nazwiska, numer redakcyjny dekretu, w którym zostali wymienieni, sygnaturę akt personalnych oraz notę bibliograficzną biogramu pośmiertnego (s. 601-625). Pozostałe aneksy to: *Kwestionariusz wizytacyjny stosowany do 1968 r.* (s. 627-643); *Kwestionariusz wizytacyjny stosowany od 1969 r.* (s. 645-659); *Trzeci Synod Diecezji Tarnowskiej* – statuty synodalne o wizytacji kanonicznej (s. 661-663) i *Instrukcja synodalna dotycząca przebiegu wizytacji kanonicznej Trzeciego Synodu Diecezjalnego* (s. 665-670). W tym świetnym opracowaniu zabrakło jedynie prostych indeksów nazwisk i miejscowości, które ogromnie ułatwiają korzystanie z tego typu wydawnictw.

Na koniec pochwalić należy nietuzinkową szatę graficzną i dobrą pracę Wydawnictwa KUL. Edycję, chociaż obszerną, bo liczącą blisko 700 stronic, bierze się do ręki z przyjemnością.

Dekrety reformatorskie z wizytacji kanonicznych przeprowadzonych przez biskupa tarnowskiego Jerzego Ablewicza opracowane przez ks. Pawła Lewandowskiego są nieodzowną pozycją dla każdego, kto chce poznawać historię diecezji tarnowskiej w drugiej połowie XX wieku.

(rec. Krzysztof Kamiński)

Roman Krzywy, *W podróży, przy stole i w łóżnicy. Źródła literackie jako zwierciadło staropolskich obyczajów*, Warszawa 2024, ss. 399. ISBN 9788396583956

Książka pt. *W podróży, przy stole i w łóżnicy. Źródła literackie jako zwierciadło staropolskich obyczajów* Romana Krzywego wchodzi w skład serii „Silva Rerum”¹⁷ wydawanej od 2006 r. przez Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie przy współpracy miesięcznika historycznego „Mówią Wieki”, Instytutu Badań Interdyscyplinarnych *Artes Liberales* Uniwersytetu Warszawskiego, Instytutu Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk oraz Polskiego Towarzystwa Historycznego. Publikowane w jej ramach specjalistyczne artykuły prezentują szerokie kompendium wiedzy o kulturze staropolskiej,

¹⁷ Nazwa serii zaczerpnięta została od staropolskiej formy piśmiennictwa domowego. *Silva Rerum* (dosł. „Las Rzeczy”, forma spolszczona – „Sylwa”) – rodzaj wielopokoleniowej księgi pamiętniczej/kroniki domowej popularnej przede wszystkim wśród społeczności szlachty polsko-litewskiej w wiekach XVI-XVIII, w której zapisywano rzeczy dotyczące spraw publicznych, tj. mowy sejmikowe, sejmowe, weselne i pogrzebowe, deklaracje, wszelkiego rodzaju relacje, listy, noty dyplomatyczne, rachunki majątkowe, satyry, wiersze, pieśni, żarty, informacje dot. klęsk elementarnych i wypadków rodzinnych etc. Nie były one przeznaczone do druku, a jedynie do użytku domowego, stąd można w nich znaleźć wiele ciekawych informacji, nigdzie nie publikowanych, a dających pogląd np. na życie umysłowe ówczesnych ludzi czy na czasy, w jakich przyszło im żyć. Por. Z. Gloger, *Silva Rerum*, w: *Encyklopedia Staropolska*, t. 4, Warszawa 1972, s. 231-232.